

UTBILDNING OCH LOYBBYISM I SVERIGE:

EN HYPOTETISK STUDIE AV IMMANUEL KANTS IDÉ OM FÖRSTÅND OCH UPPLYSNING

Yonhyok Choe, Institution för statsvetenskap, Linnéuniversitet
E-post | yonhyok.choe@lnu.se

Sammanfattning

Synen på lobbyism är kluven mellan olika samhällsgrupper. Artikelns huvudhypotes om att de högutbildade skulle vara mer positiva till lobbyismen är grundad på Immanuel Kants och moderniseringsskolans definition av upplysning. Denna studie använder sig av frågor avsedda för mätning av inställning till lobbyism. Analysen stödjer hypotesen om sambandet mellan utbildning och lobbyism. Moderniseringsskolans hypotes om utbildningens positiva effekt på inställning till lobbyism får därmed stöd av resultaten. Studien visar att den positiva synen på lobbyism är vanligare hos personer med hög utbildning än den motsatta gruppen, men skillnaden är dock inte substantiell. Tidigare forskning som påstår att det föreligger ett negativt samband mellan förtroende för lobbyister och utbildningsnivå måste ifrågasättas. Moderniseringsskolans tes är avsedd för inställning till lobbyism som kommunikationskanal och inte för förtroende för professionella lobbyister som en yrkesgrupp. Mer teoretiskt och metodologiskt förankrad forskning kan ge oss mer fördjupade förståelser av lobbyismens roll och dess betydelse i ett pluralistiskt samhälle. Moderniseringsskolans- och Kants begrepp om förstånd och upplysning bör omprövas med nya empiriska material av ex-politikers lobbyistverksamheter och deras moral för demokratins funktionssätt.

Inledning

Lobbyism har i allt högre utsträckning blivit föremål för akademikers intresse i samband med ökade avkorporativisering och mediepåverkan i offentlig opinionsbildning (Hermansson m.fl. 1999; Blach-Ørsten, Mark, Willig, & Pedersen 2017; Johansson och Larsson 2015, s. 129; Allern 2011; Westander Politik och Analys 2018). Trots att många vetenskapliga studier genomförts och att många forskningsrapporter publicerats har de empiriska studierna utbjudit två motsatta signaler om synen på lobbyismen. Tommy Möllers studie baserad på en enkät med 102 riksdagsledamöter understryker att det finns stöd hos en majoritet av riksdagsledamöterna från Miljöpartiet, Vänsterpartiet, Socialdemokraterna och dåvarande Folkpartiet för en lagstiftning som tvingar lobbyister att öppet redovisa sina uppdrag (Möller 2009). En senare genomförd undersökning uppvisar en motsatt slutsats. Mer än nio av tio riksdagsledamöter är ganska eller mycket positiva till att bli kontaktade av lobbyister (Westander Politik och Analys 2018). Det framgår av en undersökning genomförd av PR-byrån Westander med svar från 176 riksdagsledamöter.

Den negativa bilden präglas av skepticism på lobbyismens direkta påverkan på politiska beslut som annars skulle tas i annan form.¹ Den kognitivt negativa inställningen är ett psykiskt tecken på oro över korrupktion eftersom det politiska beslutet kan onekligen ändra beslutets inriktning och innehåll efter kontakter med lobbyister. Däremot kan den positiva bilden kännetecknas av lobbyismens aktiva roll i beslutsfattande processen genom inflöde av nödvändig samhällsinformation. I den kognitivt positiva inställningen kan lobbyism uppfattas som en oumbärlig samhällsinstitution i ett pluralistiskt samhälle som kan leda till en bättre policyutformning (Zetter 2011).

Svenska folkets bedömning av lobbyister som yrkesgrupp har varit genomgående negativ. SOM-institutets förtroendemätningar genomförda under femårsperioden mellan 2003 och 2008 styrker att professionella konsulter och lobbyister får lägst förtroendeomdöme av alla undersökta yrkesgrupper (Larsson 2008; 2009). Larsson uppvisar i sin SOM-undersökning att fyra av tio svenskar saknar förtroende för lobbyister i Sverige och denna trend förelegat relativt stabilt under femårsperioden 2003–2008. Bland personer med hög utbildning är förtroende mindre än bland övriga åldersgrupper, framför allt de med lägst utbildning (Larsson 2009).

Syftet med denna studie är att utvidga vår förståelse för svenskars inställning till lobbyism samt lobbyister. Två empiriska frågor studeras i analysen. Den första frågan är hur och varför svenska folket tar ställning till frågan ”en politiker som precis slutat som riksdagsledamot börjar arbeta som lobbyist för ett svenskt företag”. I vilken utsträckning anser de svenska medborgarna ex-politikerns nya anställning som lobbyist oacceptabel och korrupt? Analysen om de två frågorna kan ge oss fördjupade insikter för svenskars syn på lobbyism. Den andra empiriska frågan är i vilken utsträckning medborgarnas utbildningsnivå påverkar deras uppfattning av ex-politiker som lobbyister? Genom att studera den andra frågan kan Larssons hypotes som påstår att det föreligger

¹ Mer om lobbyismens två olika aspekter se Hague och Harrop (2007: 219–220), Erne (2014, s. 246–248), Truman (1971), Ciglier och Loomis (1995), van Schendelen (2013) och Zetter (2011).

ett negativt samband mellan förtroende för lobbyister och utbildningsnivå granskas med vårt nya material.

Teoretiskt resonemang

Lobbyismens två utmaningar har lyfts fram av demokratiutredningsgruppen. För det första kan lobbning reducera offentligheten genom att de som deltar argumenterar, sätter upp dagordningar och fattar beslut i rum som ligger utanför offentlighetens räckvidd. För det andra kan påtryckarverksamheten skapa eller förstärka en ojämlikhet ifråga om politiska resurser (Ahlsson m.fl. 1998: 4). Dessa utmaningar betraktas av förespråkare för lobbyismens utvidgade roll som möjligheter. Den ökade pluralismen, med ett ökat inslag av opinionsbildning genom deltagande i flera kommunikationskanaler, skulle kunna förbättra den politiska jämlikheten jämfört med de korporativa strukturerna (Hermansson m.fl. 1999; Hague & Harrop 2007: s. 219–220).

Strömbäcks studie baserad på en serie intervjuer med före detta statssekreterare och höga tjänstemän i Regeringskansliet uppvisar att lobbyisternas bidrag av fakta, information och konsekvensbeskrivning, som i en remissprocess, kan förstärka representativa demokratins funktionssätt (Strömbäck 2011, s. 18). Lobbyismens positiva effekt på demokratins utveckling kan förknippas med Robert Dahls tre av fem kriterier för polyarki dvs. effektivt deltagande, kontroll över dagordningen och inklusion (Dahl 1991).²

Teoretiker inom den så-kallade modereringsskolan har utvecklat Kants begrepp av förstånd och upplysning till upplyst förståelse myntad av Dahl. Immanuel Kants klassiska formulering av upplysning i uppsatsen *Vad är upplysning?* (1784) lyder så här:

Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållande omyndighet. Omyndighet är oförmågan att göra bruk av sitt förstånd utan någon annans ledning. Självförvållande är denna omyndighet om orsaken till densamma inte ligger i brist på förstånd, utan i brist på beslutsamhet och mod att göra bruk av det utan någon annans ledning (Kant m.fl. 1989, s. 25).

Lipset menar att utbildning förmodligen vidgar människans synsätt, möjliggör hennes förståelser av behov av tolerans, hindrar henne från att ansluta sig till extremistiska doktriner och ökar deras förmåga att göra rationella val (Lipset 1960, s. 56). Ju högre utbildning man har, desto mer sannolikt är det att man tror på demokratiska värderingar och stödjer demokratiska praktiker, menar Lipset. Enligt Acemoglu och hans medförfattare är expansion av utbildning en förutsättningsfaktor som definitivt främjar demokrati (Acemoglu m.fl. 2005; Aperia 2018).

En forskningshypotes som testas i denna analys är att de högre utbildade skulle vara mer positiva till lobbyismen. Moderniseringskolans tes om utbildning är byggd på antagandet om att de utbildade har en mer upplyst hållning till det effektiva deltagandets positiva kraft för den representativa demokratins öppnare och transparanta funktionssätt (Lipset 1960; Acemoglu m.fl. 2005; Aperia 2018). Denna artikel prövar hypotesen att de utbildade är mer positiva till

² Dahls andra två kriterier är upplyst förståelse och lika rösträtt.

lobbyismen eftersom de i högre utsträckning tror på lobbyismens positiva effekter på politiskt beslutsfattande. Ju högre utbildning man har, desto mer sannolikt är det att man har förtroende för lobbyism och lobbyister på grund av deras fördjupade förstånd och upplysta förståelser.

Data samt metodologiska överväganden om variabler

I den här studien kommer utbildning att bli en ofrånkomligt oberoende variabel. Två frågor kommer användas i mätning av inställning till lobbyism som beroende variabel: 1) En politiker som precis slutat som riksdagsledamot börjar arbeta som lobbyist för ett svenskt företag: Acceptabel (0) – Oacceptabel (10); 2) En politiker som precis slutat som riksdagsledamot börjar arbeta som lobbyist för ett svenskt företag: Icke-korrupt (0) – korrupt (10). Den här studien avser för mätning av svenska folkets inställning till en fiktiv situation för ex-politikers eventuella anställning som lobbyist i ett svenskt företag. Det är viktigt att inse att det inte är en mätning av förtroende för PR-konsulter eller lobbyister som yrkesgrupp.

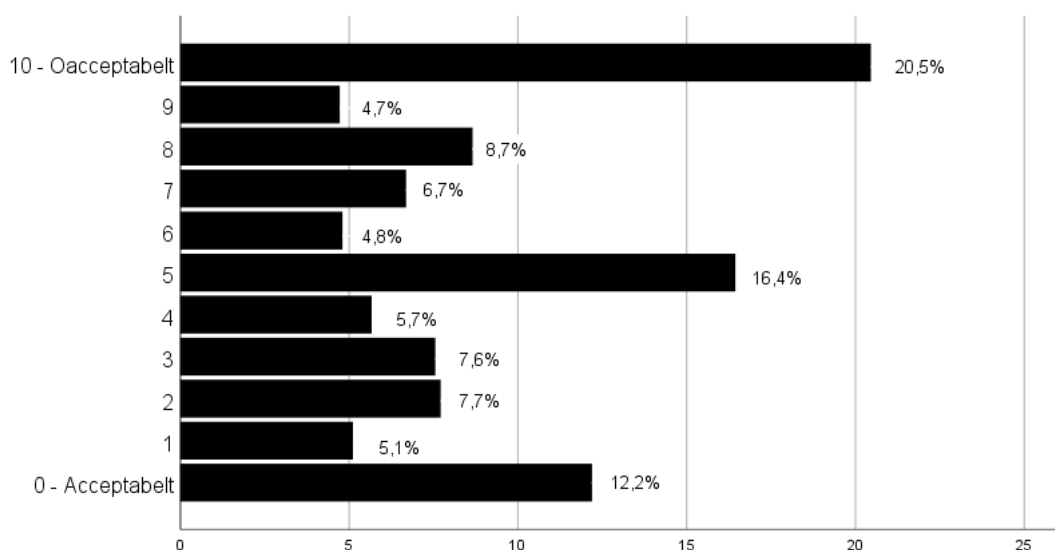
Deskriptiv statistik kommer att användas för mätning av inställning till lobbyism samt samband mellan utbildning och lobbyism. Studiens hypoteser kommer att prövas med Chi-2 test. I slutsatsen kommer en metodologisk diskussion föras med fokus på mätning av förtroende för lobbyister eller inställning till lobbyism.

Denna studie bygger på data från Survey 2020, en nationell frågeundersökning av ett representativt urval av den svenska befolkningen i ålders 18–85 år, utförd av Surveyinstitutet vid Linnéuniversitetet (Hagevi 2020).

Inställning till lobbyism

I vilken utsträckning ställer svenska medborgare sig bakom följande situation: ”En politiker som precis slutat som riksdagsledamot börjar arbeta som lobbyist för ett svenskt företag”? Figur 1 visar att hur svenska väljare tar ställning till frågan om lobbyismen. I figuren indikerar ’0’ att lobbyismen uppfattas som fullt acceptabel medan dess motpol ’10’ indikerar att lobbyismen är ett helt oacceptabelt medel i den beslutsfattande process. ’5’ innebär att den svarande intar en mittenposition. Den största andelen av respondenterna (20,5%) utgörs av gruppen som svarar ’helt oacceptabel’ som följs av mittenposition med 16,4 procent. Den tredje största gruppen utgörs av de 12,5 procent som svarar att det är fullt acceptabelt med lobbyism.

För att göra tolkningen lite tydligare indelas inställning till lobbyism i tre grupper: acceptabel, mittenposition och oacceptabel (se kodschema i Tabell 1). Frekvensanalysen visar att de som anser lobbyism vara oacceptabelt består av 45,3 procent, medan den motsatta gruppen som ser det som acceptabelt motsvarar 38,2 procent. Balansmålet visar att skillnaden mellan dessa båda grupper är alltså +7,1 procentenheter. Skillnaden innebär att svenska medborgare har något negativ hållning till lobbyismen, som beskriven i detta exempel, men data bekräftar också att den inte är märkbart stor.

Figur 1. Väljarnas Inställning till Lobbyism (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "En politiker som precis slutat som riksdagsledamot börjar arbeta som lobbyist för ett svenskt företag. Acceptabel – Oacceptabel". Antal svarande:1271

Tabell 1. Lobbyism i Tre Grupper (procent)

		Antal svarande	Procent	Balansmätt (Oacceptabel – Acceptabel)
Acceptans	Oacceptabel	576	45,3	+7,1
	Varken-eller	209	16,4	
	Acceptabel	486	38,2	
	Summa	1271	100,0	

Kommentar: Inställning till lobbyism kodas om till tre grupper: Personer i positioner 6–10 kodas till 'Oacceptabel' grupp medan personer i positioner 0–4 till 'Acceptabel' grupp. Mittenpositionen (5) kodas till 'Varken-eller' grupp.

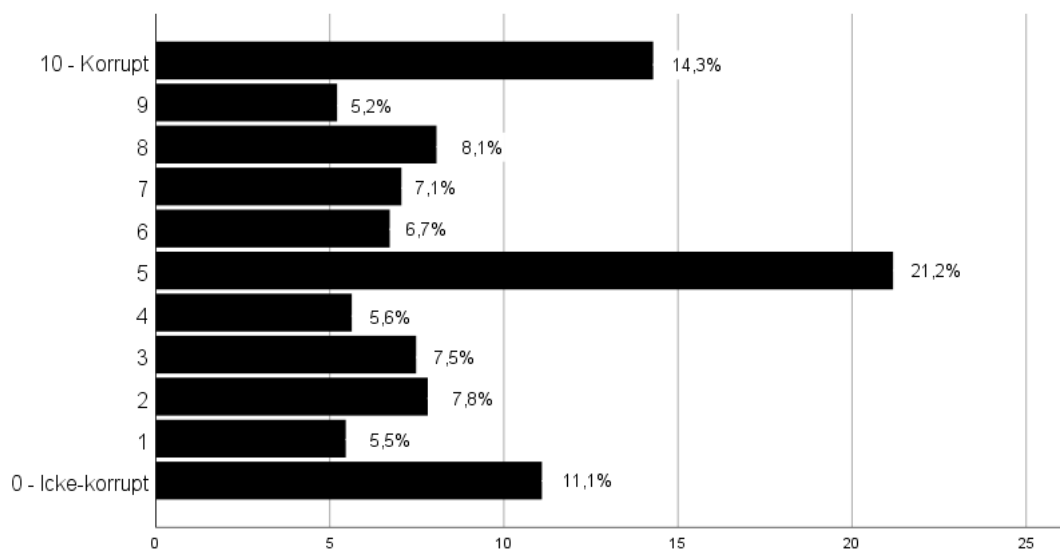
Väljarnas uppfattning av lobbyism som korrupt handling

I vilken utsträckning bedömer svenska medborgare detta exempel på lobbyism som ett tecken på korruption? Stapeldiagram ger svar på dessa frågor. Figur 2 visar kanske något överraskande att den största gruppen utgörs av de som intar mittenpositionen. En av fem svarande (21,5%) uppgav sig vara osäkra eller att de varken bedömde exemplet som korrupt eller icke-korrupt handling. Den här gruppen följs av 'fullt korrupt' med 16,4 procent. Den tredje största gruppen utgörs av de 12,5 procent som svarar att det är fullt 'icke-korrupt' med lobbyism.

Tabell 2 visar samma mönster som ovan. I frekvensanalysen med tre indelade grupper ligger den största gruppen hos anhängare för lobbyism som korrupt handling på 41,3 procentenhetsnivå medan andra gruppen hos anhängare för icke-korrupt på 37,5 procentenhetsnivå. Vår surveydata bekräftar att diskrepansen mellan de två grupperna föreligger 3,3 procentenheter. Skillnaden

innebär att svenska medborgare har betydligt mindre negativ hållning till lobbyismen som korrupt handling.

Figur 2. Lobbyism som korruption (procent)

Kommentar: Frågan lyder: ”En politiker som precis slutat som riksdagsledamot börjar arbeta som lobbyist för ett svenskt företag. Icke-korrupt – korrupt”. Antal svarande: 1190.

Tabell 2. Frekvenstabell av Lobbyism som Korrupt Handling och Balansmått i Tre Grupper (procent)

		Antal svarande	Procent	Balansmått (Korrupt – Icke-korrupt)
Icke-korrupt eller korrupt	Korrupt	492	41,3	+3,3
	Varken-eller	252	21,2	
	Icke-korrupt	446	37,5	
	Total	1190	100,0	

Kommentar: Inställning till lobbyism som korruption kodas om till tre grupper: Personer i positioner 6–10 kodas till ’Korrupt’ grupp’ medans personer i positioner 0–4 till ’Icke-korrupt’ grupp. Mittenpositionen (5) kodas till ’Varken-eller’ grupp.

Är de högre utbildade mer positiva till lobbyism?

Moderniseringskolans huvudtes har varit att demokratin har utvecklats med både ekonomisk tillväxt och industrialisering. En annan viktig aspekt av tesen innebär att demokratin har gått hand i hand med den moderna utbildningens utökade roll i industrialiseringsframsteg eftersom utbildningen kunde öppna människors horisont för individens utökade förmåga i

samhällsutvecklingen (Lipset 1960; Acemoglu 2005). Enligt moderniseringskolan har kunskapen varit en nödvändig katalys för liberalismens framåtskridande.

För analysen används två balansmått. Det första balansmättet innebär kolumnvis skillnad, alltså skillnad mellan oacceptabel- och acceptabelgruppen inom varje utbildningsgrupp. En plusskillnad (+) visar att en andel oacceptabelgruppen är större än andel acceptabelgruppen. En minuskillnad (-) visar tvärtom att acceptabelgruppen är större än andel oacceptabelgruppen. Analysen visar att bland de högutbildade krymper skillnaden mellan de som ser lobbyism som acceptabelt eller oacceptabelt till 3,1 procentenheter medan skillnaden är 16,2 procentenheter bland de lågutbildade.

Det andra balansmättet studerar radvis skillnad alltså skillnaden mellan de låg- och högutbildade på varje rad (oacceptabel-, varken-eller och acceptabel-gruppen). En plusskillnad (+) visar att en andel lågutbildningsgruppen är större än andel högutbildningsgruppen. En minuskillnad (-) visar tvärtom att andel högutbildningsgruppen är större än andel lågutbildningsgruppen. Mättet ger oss information om utbildningens direkta effekt på den beroende variabeln alltså acceptabel-oacceptabel inställning på lobbyismen.

Analysen visar att bland lågutbildade ligger acceptansnivån på 31,9 procent medan den är 41,5 procent bland de högutbildade (balansmått -9,6). Acceptansen för lobbyism är således högre bland de högutbildade än de lågutbildade. Bland lågutbildade ligger oacceptabelgruppen på 48,1 procent medan den är 44,6 procent bland de högutbildade (balansmått +3,5). Icke-acceptansen för lobbyism är således högre bland de lågutbildade än de högutbildade.

Med Chi 2-test kan vi testa forskningens hypotes om ett samband där graden av utbildning påverkar i vilken utsträckning lobbyism accepteras. Tabell 3 visar tydligt att resultatet är statistiskt robust (signifikansen ligger inom 95-procentnivån med p-värdet 0,028)³. Resultaten visar således att det är statistiskt säkerställt att utbildningsnivå har stor betydelse för svenskarnas syn på lobbyismen.⁴ Detta innebär att påståendet om att svenskar med högre utbildning skulle vara mer positiva till lobbyismen än de med lägre utbildning visar sig vara trolig.

Slutsats och vidare forskning

Uppsatsens huvudhypotes om att de högre utbildade skulle vara mer positiva till lobbyismen är grundad på Kants syn på upplysningens samt förståndets betydelse. Enligt moderniseringskolan skulle lobbyismens positiva krafter fungera som en oumbärlig samhällsinstitution i en mogen demokrati med mer utbildade folk. Ex-politiker som nybliven lobbyist kan då betraktas som en pålitlig samhällsaktör. Denna känsla kan ge mer positivt intryck av lobbyism som demokratisk institution.

³ P-värdet <.05 innebär att noll-hypotesen om utbildningens eventuella effekt på lobbyismen förkastas.

⁴ Sambandsanalys för utbildning och inställning till lobbyism (korrupt-icke-korrupt) ger samma resultat.

Tabell 3. Utbildningseffekt på Inställning till Lobbyism (Acceptabel eller oacceptabel)

	Utbildning			Balansmått (Låg – Hög)
	Låg	Mellan	Hög	
Oacceptabel	48,1	38,5	44,6	+3,5
Varken-eller	20,0	18,1	13,9	+6,1
Acceptabel	31,9	43,4	41,5	-9,6
Balansmått (Oacceptabel - Acceptabel)	+16,2	+4,9	+3,1	

Chi 2-test

	Value	Df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,838 ^a	4	,028
Likelihood Ratio	10,988	4	,027
Linear-by-Linear Association	3,577	1	,059
N of Valid Cases	1264		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 48,78.

Kommentar: Utbildning kodalas om till tre grupper på följande sätt: Tre grupper (Ej fullgjort grundskola eller motsvarande samt Grundskola eller motsvarande obligatorisk skola) kodalas till 'Låg' utbildning. Fyra utbildningsgrupper (Studier vid gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Examen från gymnasium, folkhögskola eller motsvarande) kodalas till 'Mellan' utbildning. Fyra grupper (Eftergymnasial utbildning, ej högskola, Studier vid högskola/universitet, Examen från högskola/universitet, Examen från forskarutbildning) kodalas till 'Hög' utbildning.

Moderniseringskolans tes om utbildning får stöd av resultaten. Studien visar att den positiva synen på lobbyism stöds i större utsträckning av de högutbildade än den motsatta gruppen. En upplyst väljare har förtroende för lobbyismens positiva kraft som Zetters studie lyfter fram. Men stämmer det? Studiens exempel är i motsats till vad Larsson har kommit fram (Larsson 2008 och 2009). Larsson hävdar att det föreligger ett negativt samband mellan utbildning och förtroende för lobbyister. I SOM-rapport beskriver Larsson att ”Personer med hög utbildning anger ett större misstroende än övriga utbildningsgrupper, där de med lägst utbildning uppger sig vara minst negativa.” (Larsson 2009, s. 158).

Varför visar denna och Larssons studie motsatta resultat? Förmodligen beror skillnaden som uppstått mellan Larsson och vårt exempel på olika mätinstrument. Larssons studie är avsedd för mätningen av förtroende för PR-konsulter och lobbyister, medan den här studien är avsedd för mätning av inställning till lobbyism i en fiktiv situation av ex-politikers nya roll som lobbyist.

Är det så att personer med hög utbildning har mindre förtroende för lobbyister som en professionell yrkesgrupp men högre förtroende för ex-politikers nya arbetsuppgift som en lobbyist? Eller är svenskar med hög utbildning mer negativt inställda för lobbyister men generösare för lobbyismen? Vidare undersökningar med varierande mätinstrument gentemot lobbyism och lobbyister kan ge mer genomgripande svar på de här frågorna.

Trots ökade forskningsintressen för lobbyism i allmänhet och professionella lobbyisters roll i synnerhet finns det stora kunskapsluckor. Det ska vara av stor vikt att studera ex-politikers nya arbetsuppgifter som PR-konsulter eftersom de kan ha med sig finans- och säkerhetspolitiskt känsliga informationer. Ex-politiker som professionella lobbyister kan utnyttja införskaffade resurser från politiska uppdrag i Riksdagen för privata intressen. Utan rimlig kontrollmekanism i form av politisk karantän kan det bli ett föremål för inblandning i korruption. Konsekvens kan bli att förtroende för lobbyismens positiva effekt på demokratins funktionssätt kan allvarligt försämrats av sådan utveckling. Hypotesen baserad på moderniseringskolans- och Immanuel Kants upplysningsanda måste prövas på nytt med nya empiriska material.

Referenser

- Acemoglu, Daron och James A. Robinson (2006). *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ahlsson, Gustav, Bergström, J. Henrik, Sundström, Annika och Pamlin, Dennis (1998). *Lobbning*. SOU 1998:146. Demokratiutredningens skrift nr 18. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Allern, Sigurd (2011). 'PR, politics and democracy.' *Central European Journal of Communication*. 4 (1(6)): 125-139.
- Apergis, Nicholas (2018). 'Education and Democracy: New Evidence from 161 Countries.' *Economic Modelling*. 71 (1): 59-67.
- Blach-Ørsten, Mark, Willig, Ida & Pedersen, Leif Hemming (2017). 'PR, Lobbyism and Democracy. Mapping the revolving door in Denmark from 1981 to 2015.' *Nordicom Review* 38 (1): 19-31.
- Ciglier, Alan J. och Burdett A. Loomis. red. (1995). *Interest Group Politics*. Washington, DC: CQ Press.
- Dahl, Robert A. (1991). *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Erne, Roland (2014). 'Interest Groups.' s 237-251 i *Comparative Politics*, red Daniele Caramani. Oxford: Oxford University Press.
- Europaportalen (2020). 'Tema Lobbyism' <https://www.europaportalen.se/teman/lobbyism> (Hämtad 2022-06-08).
- Göransson, Bengt (1996). 'Fifflarnas högtidsdag.' *Aftonbladet* (1996-10-14).
- Hagevi, Magnus (2020). 'Survey 2020: Teknisk rapport.' *Surveyjournalen*, 7 (1): 26–50.
- Hague, Rod och Harrop, Martin (2007). *Comparative Government and Politics. An Introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- Hermansson, Jörgen, Lund, Anna, Svensson, Torsten & Öberg, PerOla (1999). *Avkorporativisering och lobbyism – konturerna till en ny politisk modell*. SOU 1999:121. Stockholm: Fakta Info Direkt.
- Johansson, Bengt och Larsson, Larsåke (2015). 'The Complexity of Public Relations Work.' *Nordicom Review* 36 (1): 125-139.
- Kant, Immanuel, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Moses Mendelsohn och Carl-Göran Heidegren (1989). *Vad är upplysning?* Stockholm: Symposion).
- Larsson, Larsåke (2008). 'Dåligt betyg för lobbyister – registrera dem' s 83-92 i *Skilda världar*, red Holmberg, S & Weibull, L. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Larsson, Larsåke (2009). 'Stadig misstro mot lobbyismen' s 155-163 i *Svensk höst*, red Holmberg, Sören och Weibull, Lennart. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lipset, Seymour Martin (1960). *Political Man. The social basis of politics*. New York: Garden City.
- Möller, Tommy (2009). *Lobbyism i den svenska riksdagen*. Stockholm: PreciS.
- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati. Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningens betänkande. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- Strömbäck, Jesper (2011). *Lobbyismens problem och möjligheter*. Stockholm: PreciS.

- Truman, David B. (1951). *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*. New York: Knopf.
- Van Schendelen, Rinus (2013). *The Art of Lobbying the EU: More Machiavelli in Brussels*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Westander Politik och Analys (2018). 'Meddelanden: Nio av tio riksdagsledamöter positiva till lobbying' <https://www.westander.se/press/pressmeddelanden/nio-av-tio-riksdagsledamoter-positiva-till-lobbying/> (Hämtad 2022-06-08).
- Zetter, Lionel (2011). *Lobbying: The Art of Political Persuasion*. Petersfield: Harriman House Publishing.